

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ЛЮБЧИЧ АННА МИКОЛАЇВНА

УДК 349.42

ПРОЦЕДУРНІ НОРМИ В АГРАРНОМУ ПРАВІ

12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Статівка Анатолій Миколайович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри земельного та аграрного права, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Єрмоленко Володимир Михайлович**, Національний університет біоресурсів і природокористування України, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука;

кандидат юридичних наук **Сашенко Ігор Сергійович**, Апеляційний суд Харківської області, заступник голови суду.

Захист відбудеться 15 травня 2017 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70)

Автореферат розіслано 10 квітня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток аграрних відносин на сучасному етапі супроводжується складними процесами, що пов'язано передусім з динамічністю перших. Для врегулювання цих відносин, що до того ж постійно змінюються з урахуванням вимог часу, необхідно встановити і закріпити чіткі і зрозумілі правила їх здійснення. Останні містяться в процедурних нормах, підвищення ролі яких потребує всебічного вивчення їх значення, зокрема, і в механізмі правового регулювання, що, у свою чергу, дозволить вийти на якісно новий рівень пізнання їх природи, а також сприятиме їх ефективному використанню як засобу вирішення завдань, які стоять перед сільськогосподарськими товаровиробниками.

Актуальність обраної теми зумовлена низкою причин, у тому числі і станом її розробленості. До цього часу в науці аграрного права не було комплексних монографічних робіт, присвячених дослідженню сутності процедурних норм. Водночас наявні деякі загальнотеоретичні публікації, засновані, як правило, на матеріалах галузевих напрацювань, які не повною мірою розкривають зміст розглядуваної проблеми.

У межах представленої дисертації досліджені процедурні норми в аграрному праві у дії, встановлена їх правова природа, визначені можливі шляхи вдосконалення аграрного законодавства і впливу названих норм на аграрні відносини. Це, зокрема, стосується порядку набуття суб'єктами аграрного права певного правового статусу у сфері аграрного виробництва, а також права членства в окремих сільськогосподарських підприємствах, отримання ліцензії на зайняття окремими видами сільськогосподарської діяльності та ін.

Вивчення даної проблеми сприятиме розвитку аграрного права, оскільки питання, які виникають при аналізі процедурних норм в цій галузі, висвітлюються в конкретно-галузевому аспекті через поглиблене пізнання інших загальнотеоретичних явищ, а саме: знання про норми аграрного права, аграрні правовідносини, правозастосовну практику у сфері аграрних відносин тощо.

Викладене зумовлює потребу у проведенні комплексного дослідження процедурних норм в аграрному праві, що, у свою чергу, підтверджує актуальність і пояснює вибір теми дисертаційної роботи.

Теоретичною базою дисертації стали національні наукові джерела з аграрного, земельного, екологічного права, авторами яких є: В. І. Андрейцев, Н. О. Багай, О. В. Гафурова,

А. П. Гетьман, В. М. Єрмоленко, В. П. Жушман, І. І. Каракаш, Т. О. Коваленко, Д. В. Ковальський, В. М. Корнієнко, С. І. Марченко, А. М. Мірошниченко, Т. С. Новак, В. В. Носік, В. В. Панченко, О. О. Погрібний, І. С. Сашенко, В. І. Семчик, А. М. Статівка, Н. І. Титова, О. М. Ткаченко, В. Ю. Уркевич, В. І. Федорович, М. М. Чабаненко, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та ін.

При підготовці роботи також були використані праці як зарубіжних так вітчизняних фахівців у сфері загальної теорії права, а саме: С. С. Алексєєва, В. М. Горшеньова, О. В. Петришина, В. М. Протасова, П. М. Рабіновича, О. О. Сидоренка, М. В. Цвіка та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана на кафедрі земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (державна реєстрація № 0111U000962). Тема роботи затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 20 грудня 2013 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розробка нових наукових положень щодо правової природи, особливостей, функцій та видів процедурних норм в аграрному праві, формулювання висновків та внесення пропозицій, що сприятиме розвитку теоретичних засад, які стосуються процедурних норм в аграрному праві.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі основні завдання:

- з'ясувати ознаки та сформулювати авторське визначення поняття «процедурні норми в аграрному праві»;
- встановити відмінність між процедурними та процесуальними нормами в аграрному праві;
- розкрити систему процедурних норм у врегулюванні окремих аспектів аграрних відносин;
- з'ясувати специфіку функцій процедурних норм в аграрному праві;
- провести комплексну класифікацію процедурних норм в аграрному праві за різними критеріями;
- охарактеризувати особливості та сутність окремих видів процедурних норм в аграрному праві;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного аграрного законодавства України в досліджуваній сфері.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають, змінюються та припиняються відповідно до порядку, передбаченого процедурними нормами аграрного права.

Предметом дослідження є процедурні норми в аграрному праві.

Методи дослідження. Для досягнення зазначеної мети й вирішення поставлених завдань використовувалися загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання: діалектичний, системно-структурний, історико-правовий, формально-юридичний та порівняльно-правовий.

Діалектичний метод пізнання став базовим на всіх стадіях роботи, зокрема, завдяки йому була встановлена сутність процедурних норм аграрного права, особливості їх застосування. Системно-структурний метод дав можливість детально розглянути систему процедурних норм в аграрному праві та класифікувати останні за відповідними критеріями. За допомогою історико-правового методу вдалося глибше, детальніше вивчити точки зору, що склалися в різні часи щодо розуміння сутності процедурних норм права. Використання формально-юридичного методу дозволило з'ясувати зміст процедурних норм в аграрному праві, що закріплюють правила (процедуру) врегулювання аграрних відносин, а порівняльно-правового – провести аналіз співвідношення процесуальних та процедурних норм права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першою в аграрно-правовій науці України комплексною науковою працею, в якій з'ясовано сутність процедурних норм в аграрному праві. На підставі системного аналізу положень аграрного законодавства України обґрунтовані нові наукові положення й підготовлені пропозиції щодо ефективної реалізації процедурних норм в аграрному праві.

Завдяки ретельному вивченню і аналізу одержано теоретичні й практичні результати, що мають наукову новизну і виносяться на захист.

Уперше:

– виокремлено риси системи процедурних норм в аграрному праві, до яких слід віднести таке: вона є зовнішньою формою відображення і регламентації відносин в аграрному праві, виражає процедурні норми права через первинні елементи – матеріальні норми, які містяться в законах і підзаконних нормативно-правових актах, виступає способом надання юридичного (формального) значення

процедурним нормам права; в основу її формування покладена ідея, сутність якої полягає в необхідності існування процедурних норм в аграрному праві; внутрішня єдність складових;

– визначено ознаки процедурних норм в аграрному праві, а саме:

а) нормативно визначена послідовність юридично значущих дій; б) наявність попередньо встановленої моделі (програми), відповідно до якої вони втілюються в життя через реальну поведінку сільськогосподарських товаровиробників та інших суб'єктів аграрного права; б) закріплюють не тільки визначений порядок, а й мету вчинення юридичних дій; в) гарантують правомірність та результативність їх діяльності;

– надано авторське визначення поняття «процедурні норми в аграрному праві», під яким розуміється різновид норм аграрного права, які закріплюють нормативно визначений порядок вчинення певної сукупності юридично значущих дій, що реалізуються сільськогосподарськими товаровиробниками, а також іншими суб'єктами аграрного права на підставі матеріальних норм права та попередньо встановленої моделі, що гарантують правомірність та результативність їх діяльності;

– проведено класифікацію процедурних норм в аграрному праві за різними критеріями, зокрема, за змістом (дозвільні, забороняючі та зобов'язуючі); роллю (регулятивні та уповноважуючі); напрямками і спеціалізацією виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників (правозастосовчі та правоохоронні); строком дії (строкові та безстрокові); характером відносин, які виникають за участю сільськогосподарських товаровиробників (вертикальні та горизонтальні); предметом правового регулювання аграрних відносин (процедурні норми, які: а) впливають на організаційно-управлінські відносини сільськогосподарських товаровиробників; б) регулюють порядок створення, функціонування та припинення діяльності деяких сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм; в) визначають порядок виникнення, реалізації та припинення членських та трудових відносин на сільськогосподарських підприємствах; г) встановлюють порядок виробництва та реалізації безпечної та якісної сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими товаровиробниками та ін.);

– доведено, що слід розрізняти такі види функцій процедурних норм в аграрному праві: загальні, притаманні всім нормам права без винятку (інформаційна, координаційна, цільова та мотиваційна), та

спеціальні, характерні лише процедурним нормам в аграрному праві (регулятивна, організаційна та охоронна).

Удосконалено визначення таких понять:

– «процедурні норми, які регулюють організаційно-управлінські відносини в аграрному праві» шляхом вказівки на відповідного суб'єкта аграрного права, з огляду на що їх слід тлумачити як різновид процедурних норм в аграрному праві, що встановлюють порядок (послідовність) дій, які слід вчинити з метою врегулювання відносин, що виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками, їх структурними виробничими підрозділами та органами управління з приводу майна, землі, організації, охорони й дисципліни праці та інших відносин на підставі членства й (або) трудового договору, а також між сільськогосподарськими товаровиробниками, установами та організаціями і суб'єктами владних повноважень, наділеними організаційно-управлінськими повноваженнями, у процесі діяльності щодо виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції;

– «систематизація процедурних норм в аграрному праві» – обробка та впорядкування спрямовані на зведення процедурних норм у цілісний комплекс із метою приведення процедурних норм в аграрному праві у певну внутрішню узгоджену систему, а також обґрунтовано доцільність використання цих норм права.

Отримали подальший розвиток науково-теоретичні ідеї, положення, висновки й рекомендації щодо:

– значення процедурних норм в аграрному праві, що полягає в тому, що шляхом закріплення нормативно визначеного порядку виникнення, функціонування та припинення відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників та інших суб'єктів аграрного права, забезпечується реалізація їх прав та виконання обов'язків відповідно до вимог, які чітко закріплені нормами матеріального права;

– місця процедурних норм відносно матеріальних норм в аграрному праві. Доведено, що матеріальні норми права є первинними, оскільки саме в них закріплене врегулювання основ аграрних відносин, містяться права й обов'язки учасників таких відносин;

– відмінності між процедурними та процесуальними нормами в аграрному праві. Передусім це стосується суб'єктного складу (у процесуальних нормах права завжди наявний суб'єкт владних повноважень – суд, а у процедурних він відсутній); мети (процедурні норми спрямовані на упорядкування виникнення, функціонування та

припинення аграрних відносин, при цьому процесуальні – на захист порушених чи/або оспорюваних прав);

– потреби вдосконалення законодавства шляхом внесення доповнень та змін до нього, зокрема: у Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» абзац дев'ятий ч. 1 ст. 1 викласти в такій редакції: «перехідний період – підготовчий захід, що забезпечує проведення технологічних процесів виробництва для отримання органічної продукції (сировини) відповідно до вимог законодавства»; доповнити Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» ст. 14¹ такого змісту «Порядок внесення земельної ділянки до пайового фонду сільськогосподарського виробничого кооперативу. 1. Орган управління сільськогосподарського кооперативу приймає рішення про внесення земельної ділянки до пайового фонду. 2. Внесення земельної ділянки до пайового фонду сільськогосподарського кооперативу оформлюється Актом про передачу земельної ділянки, який складається згідно з вимогами статуту кооперативу». Крім того, ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» доповнити пунктом 31: «Експорт сільськогосподарської продукції»; ст. 24 Закону України «Про фермерське господарство» – частиною другою «Громадяни, які виявили бажання працювати за трудовим договором (контрактом) у фермерському господарстві, мають право подати голові фермерського господарства або іншій визначеній у статуті уповноваженій особі CV (резюме про себе), яке вміщувало б повну та достовірну інформацію про особу».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації пропозиції та висновки, положення й рекомендації є певним внеском у теорію аграрного права й можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – для подальших аграрно-правових досліджень у сфері аграрних відносин;

– у нормотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при розробленні й прийнятті або вдосконаленні законів України та підзаконних аграрних нормативно-правових актів;

– у навчальному процесі – при викладанні навчальної дисципліни «Аграрне право», відповідних спецкурсів, при підготовленні окремих розділів підручників, навчальних посібників і методичних матеріалів;

– у правозастосовній діяльності – для сприяння ефективній реалізації процедурних норм в аграрних правовідносинах.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися й були схвалені на засіданнях кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Наукові висновки та практичні рекомендації, що містяться у дослідженні, доповідалися на таких міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і «круглих столах», як: «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країнах» (м. Запоріжжя, 27–28 грудня 2013 р.); «Кримські юридичні читання» (м. Сімферополь, 30 січня 2014 р.); «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 17 квітня 2014 р.); «Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі» (м. Харків, 13 червня 2014 р.); «Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти» (м. Харків, 5 грудня 2014 р.); «Pravna veda a prax v tretom tisícrocí» (м. Кошице, Словацька Республіка, 27–28 лютого 2015 р.); «Перші кроки в науці земельного, аграрного та екологічного права» (м. Харків, 24 квітня 2015 р.); «Юридична осінь 2015 року» (м. Харків, 11 листопада 2015 р.).

Публікації. Основні результати дисертації оприлюднені у 5-ти наукових статтях, з яких 4 опубліковані у наукових фахових виданнях України, одна – у зарубіжному науковому виданні, а також у тезах наукових доповідей, представлених на 8-ми наукових конференціях і «круглих столах».

Структура дисертації зумовлена предметом, цілями і завданнями дослідження, логікою і послідовністю розкриття теми й викладення його результатів. Вона складається зі вступу, 2-х розділів, що налічують 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 203 сторінки, з яких основного тексту – 166 сторінок. Список використаних джерел налічує 337 найменувань і займає 37 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, визначені мета й завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, теоретична й емпірична бази, представлено головні результати роботи, отримані завдяки науковому пошуку, розкрита їх наукова новизна,

теоретичне і практичне значення, надано відомості про їх апробацію і публікації за темою дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-правові засади застосування процедурних норм у врегулюванні аграрних відносин» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Поняття та ознаки процедурних норм, що використовуються у врегулюванні аграрних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників»* з'ясовано зміст та надано характеристику ознакам процедурних норм в аграрному праві, що визначають їх суть і значення у врегулюванні аграрних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників.

Вивчено погляди вчених щодо співвідношення процедурних і процесуальних норм в аграрному праві, зроблено висновок, що процесуальні норми права завжди забезпечують виконання правоохоронної функції матеріальними нормами права, а процедурні – реалізацію матеріальних норм права. До основних ознак, які визначають суть процедурних норм в аграрному праві, запропоновано віднести: а) нормативну визначеність послідовності юридично значущих дій; б) наявність попередньо встановленої моделі (програми), відповідно до якої вони втілюються в життя, реальну поведінку сільськогосподарських товаровиробників як суб'єктів аграрного права; в) закріплення не тільки нормативно визначеного порядку, а й мети вчинення юридичних дій; г) гарантування правомірності та результативності їх діяльності.

Проведено аналіз основних наукових підходів до розуміння процедурної норми права, спираючись на результати якого розроблено і надано дефініцію поняття «процедурна норма в аграрному праві», під яким розуміється різновид норм аграрного права, які закріплюють нормативно визначений порядок вчинення певної сукупності юридично значущих дій, що реалізуються сільськогосподарськими товаровиробниками, а також іншими суб'єктами аграрного права на підставі матеріальних норм права та попередньо встановленої моделі, що гарантують правомірність та результативність їх діяльності.

У підрозділі 1.2. *«Система і класифікація процедурних норм, що застосовуються у врегулюванні аграрних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників»* доведено, що система процедурних норм в аграрному праві – це цілісний і узгоджений комплекс процедурних норм в аграрному праві, які містяться в законах та підзаконних нормативно-правових актах, а також які пов'язані і взаємодіють між собою з метою досягнення нормативно визначеного

порядку при реалізації сільськогосподарськими товаровиробниками своїх прав та виконання обов'язків.

Проаналізовано точки зору представників науки аграрного права з приводу критеріїв класифікації норм в аграрному праві та виокремлення їх видів, за допомогою яких врегульовуються відносини за участю сільськогосподарських товаровиробників як суб'єктів аграрного права. На основі цього процедурні норми в аграрному праві запропоновано поділяти залежно від: 1) змісту (дозвільні, забороняючі та зобов'язуючі); 2) ролі в аграрному праві (регулятивні та уповноважуючі); 3) напрямів і спеціалізації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників (правозастосовчі та правоохоронні); 4) строку дії (строкові та безстрокові); 5) характеру відносин, які виникають за участю сільськогосподарських товаровиробників (вертикальні та горизонтальні); 6) предмета правового регулювання аграрних відносин (а саме, процедурні норми, які регламентують: а) організаційно-управлінські відносини, які виникають в середині сільськогосподарських товаровиробників; б) порядок створення, функціонування та припинення діяльності деяких сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм; в) порядок виникнення, реалізації та припинення членських та трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах; г) порядок виробництва та реалізації безпечної та якісної сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими товаровиробниками та ін.

У підрозділі 1.3. «Функції процедурних норм, що застосовуються у врегулюванні аграрних відносин» встановлено специфіку та основні функції процедурних норм в аграрному праві, що визначають їх динаміку, місце і роль у механізмі правового регулювання аграрних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників.

Аргументовано, що максимально повно специфіку процедурних норм в аграрному праві можна розглядати, виходячи з функціональної характеристики. Надано визначення поняття «функції процедурних норм», під якими необхідно розуміти напрями їх впливу на реалізацію аграрних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників, їх впорядкування стосовно цілей і завдань правового регулювання. Доведено, що зазначені норми разом із матеріальними відіграють важливу роль у механізмі правового регулювання і впорядкування аграрних відносин.

На підставі аналізу поглядів науковців запропоновано віднести до загальних функцій процедурних норм в аграрному праві: інформаційну,

координаційну, цільову та мотиваційну. Спеціальними функціями процедурних норм в аграрному праві є: регулятивна, організаційна та охоронна.

Розділ 2. «Характеристика окремих видів процедурних норм, що застосовуються у врегулюванні аграрних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Процедурні норми, які регулюють організаційно-управлінські відносини за участю сільськогосподарських товаровиробників»* проаналізовано процедурні норми, які регулюють організаційно-управлінські відносини щодо порядку виникнення, функціонування та припинення діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

З урахуванням наявних аграрних відносин, що виникають в сфері сільського господарства наведено класифікацію процедурних норм, які регулюють організаційно-управлінські відносини залежно від: 1) рівня нормативно-правового регулювання аграрних відносин (ті, які закріплені в законах, підзаконних нормативно-правових актах та локальних нормативних актах сільськогосподарських підприємств); 2) організаційно-правової форми деяких сільськогосподарських товаровиробників (процедурні норми відносно: фермерських господарств, сільськогосподарських підприємств колективно-кооперативного і корпоративного типу, державних сільськогосподарських підприємств тощо); 3) процедури прийняття управлінських рішень (колегіальні або одноосібні); 4) рівня функціонування організаційно-управлінських відносин (внутрішні: а) між відповідним органом сільськогосподарського підприємства та членами останнього; б) між роботодавцем і профспілкою в окремих випадках; зовнішні – горизонтальні та вертикальні).

Надано визначення поняття «процедурних норм, які регулюють організаційно-управлінські відносини в аграрному праві» – це різновид процедурних норм в аграрному праві, що встановлюють порядок (послідовність) дій, які спрямовані на врегулювання відносин, що виникають між сільськогосподарськими підприємствами, їх структурними виробничими підрозділами та органами управління, їх членами і найманими працівниками з приводу майна, землі, організації, охорони, дисципліни праці та інших об'єктів на підставі членства та (або) трудового договору, а також між сільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями і суб'єктами владних

повноважень, наділеними організаційно-управлінськими повноваженнями, у процесі виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації.

У підрозділі 2.2. «Процедурні норми, які регулюють створення, функціонування та припинення діяльності деяких сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм» досліджено порядок виникнення, функціонування та припинення деяких видів сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм, який міститься в процедурних нормах.

Встановлено, що процедурні норми, які розглядаються, слід розрізняти залежно від: 1) суб'єктів, які здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції: а) фермерські господарства; б) сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю; в) колективно-кооперативні сільськогосподарські підприємства; г) публічні акціонерні товариства і комунальні сільськогосподарські підприємства; 2) сфери діяльності сільськогосподарських товаровиробників (організаційні процедурні норми у сфері рослинництва та тваринництва); 3) ролі процедурно-правових норм, лише ті, що мають дозвільний характер.

У підрозділі 2.3. «Процедурні норми, що визначають порядок виникнення, реалізації та припинення членських та трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах» розглянуто порядок виникнення членських та трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах, передбачений процедурними нормами права.

Доведено, що до процедурних норм, які врегульовують членські та трудові відносини у сільськогосподарських підприємствах, слід віднести ті, що визначають порядок: а) виникнення членських, а також трудових відносин, заснованих на трудовому договорі; б) організації та дисципліни праці; в) охорони праці членів та найманих працівників; г) припинення членських, а також трудових відносин; д) розгляду трудових спорів за участю членів та найманих працівників сільськогосподарських підприємств.

Зазначені різновиди процедурних норм в аграрному праві сприяють утвердженню законності при розвитку членських, а також трудових відносин, заснованих на трудовому договорі на сільськогосподарських підприємствах, чітко передбачаючи процедуру їх виникнення, функціонування та припинення.

У підрозділі 2.4. «Процедурні норми, що визначають порядок виробництва та реалізації безпечної та якісної сільськогосподарської

продукції сільськогосподарськими товаровиробниками» встановлено, що серед процедурних норм в аграрному праві особливе значення мають процедурні норми, що визначають порядок виробництва та реалізації безпечної та якісної сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими товаровиробниками, яким притаманна нормативна впорядкованість юридично значущих дій.

Запропоновано до основних вимог, яким повинні відповідати процедурні норми в аграрному праві, що визначають порядок виробництва та реалізації якісної та безпечної сільськогосподарської продукції, віднести: забезпечення високого рівня захисту здоров'я населення; забезпечення прозорості кожного етапу, який проходить сільськогосподарська продукція (від виробництва до споживання); встановлення відповідальності за безпеку харчових продуктів, яка покладається на виробників та переробників сільськогосподарської продукції; закріплення положень, спрямованих на досягнення безпечності та якості сільськогосподарської продукції, розміщеної на ринку.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та представлено вирішення наукового завдання, яке полягало в розробленні наукових положень про правову природу, особливості, функції та види процедурних норм в аграрному праві. Проведене дослідження уможливило зробити такі висновки:

1. Завдяки теоретико-правовому аналізу виникнення поняття «процедурна норма» було з'ясовано, що комплексного дослідження цих норм в науці аграрного права не було проведено. У роботі висвітлено стан наукових доробок щодо процесуальних та процедурних норм в суміжних галузях, таких як: екологічній та земельній.

2. Ознаками процедурних норм в аграрному праві є: а) нормативно визначена послідовність юридично значущих дій; б) наявність попередньо встановленої моделі (програми), відповідно до якої вони втілюються в життя через реальну поведінку сільськогосподарських товаровиробників; в) закріплення визначеного порядку та мети вчинення юридичних дій; г) гарантування правомірності та результативності їх діяльності.

Наведені ознаки дозволяють сформулювати визначення поняття «процедурні норми в аграрному праві» – це різновид норм аграрного права, які закріплюють нормативно визначений порядок вчинення певної

сукупності юридично значущих дій, що реалізуються сільськогосподарськими товаровиробниками, а також іншими суб'єктами аграрного права на підставі матеріальних норм права та попередньо встановленої моделі, що гарантують правомірність та результативність їх діяльності.

3. Відмінність між процедурними та процесуальними нормами в аграрному праві полягає у: 1) суб'єктному складі: у процесуальних нормах права завжди наявний суб'єкт владних повноважень – суд, а у процедурних нормах права він відсутній; 2) тому що процедурні норми права спрямовані на упорядкування виникнення, функціонування та припинення аграрних відносин, при цьому процесуальні норми – на захист порушених чи оспорюваних прав.

4. Система процедурних норм в аграрному праві характеризується тим, що: є зовнішньою формою відображення і регламентації відносин в аграрному праві; виражає процедурні норми права через первинні елементи – матеріальні норми права, які містяться в законах, підзаконних та локальних нормативно-правових актах; виступає способом надання юридичного (формального) значення процедурним нормам права; в основу її формування покладена ідея, суть якої полягає в розумінні необхідності існування процедурних норм в аграрному праві; наявна внутрішня єдність складових системи процедурних норм в аграрному праві.

5. Процедурні норми в аграрному праві виконують такі функції: загальні, які притаманні всім нормам права (інформаційна, координаційна, цільова та мотиваційна), та спеціальні, характерні лише процедурним нормам аграрного права (регулятивна, організаційна та охоронна).

6. Запропоновано класифікацію процедурних норм в аграрному праві залежно від: змісту (дозвільні, забороняючі та зобов'язуючі); ролі процедурних норм в аграрному праві (регулятивні та уповноважуючі); напрямів і спеціалізації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників (правозастосовчі та правоохоронні); строку дії (строкові та безстрокові); характеру відносин, які виникають за участю сільськогосподарських товаровиробників (вертикальні та горизонтальні); предмета правового регулювання (норми, які: регулюють організаційно-управлінські відносини сільськогосподарських товаровиробників; регулюють створення, функціонування та припинення діяльності деяких сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм; визначають

порядок виникнення, реалізації та припинення членських та трудових відносин на сільськогосподарських підприємствах; встановлюють порядок виробництва та реалізації безпечної та якісної сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими товаровиробниками тощо).

7. Процедурні норми, які регулюють організаційно-управлінські відносини в аграрному праві доцільно поділити залежно від: а) рівня нормативно-правового регулювання аграрних відносин (ті, які закріплені в законах, підзаконних нормативно-правових актах та локальних нормативних актах сільськогосподарських підприємств); організаційно-правової форми деяких сільськогосподарських товаровиробників, а саме відносно фермерських господарств, сільськогосподарських підприємств колективно-кооперативного і корпоративного типу, державних сільськогосподарських підприємств тощо; б) процедури прийняття управлінських рішень (колегіальні або одноосібні); в) рівня функціонування організаційно-управлінських відносин (внутрішні: а) між відповідним органом управління сільськогосподарського підприємства та його членами, б) між роботодавцем і профспілкою в окремих випадках; зовнішні – горизонтальні та вертикальні).

8. Надано класифікацію процедурних норм, які закріплюють порядок виникнення, функціонування та припинення діяльності деяких сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм, зокрема, залежно від: 1) суб'єктів, зайнятих виробництвом сільськогосподарської продукції, на ті, що закріплюють нормативно визначений порядок для: а) фермерських господарств; б) сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю; в) колективно-кооперативних сільськогосподарських підприємств; г) публічних акціонерних товариств і комунальних сільськогосподарських підприємств; 2) сфери діяльності сільськогосподарських товаровиробників (процедурні норми у сфері рослинництва та тваринництва); 3) ролі процедурних норм (ті, що встановлюють правила виникнення відносин, які носять лише дозвільний характер).

9. Процедурні норми, які врегульовують членські та трудові відносини у сільськогосподарських підприємствах, слід класифікувати на ті, які визначають порядок: а) виникнення членських, а також трудових відносин, заснованих на трудовому договорі; б) організації та дисципліни праці у сільськогосподарських підприємствах; в) охорони праці членів та найманих працівників сільськогосподарських підприємств; г) припинення

членських, а також трудових відносин; д) розгляду трудових спорів за участю членів та найманих працівників сільськогосподарських підприємств.

10. Серед процедурних норм в аграрному праві, що визначають порядок виробництва та реалізації безпечної та якісної сільськогосподарської продукції, слід виокремити два види, а саме ті, які регламентують: 1) виробництво безпечної та якісної сільськогосподарської продукції; 2) реалізацію безпечної та якісної сільськогосподарської продукції, які, у свою чергу, можуть бути розмежовані: а) залежно від того, в яких нормативно-правових актах процедурні норми закріплені (в законах або підзаконних нормативно-правових актах); б) за характером закріплення диспозитивних або імперативних приписів з питань виробництва та реалізації безпечної та якісної сільськогосподарської продукції, що містяться у процедурних нормах; в) залежно від конкретного виду (об'єкта) виробництва та реалізації (наприклад: зерно, цукровий буряк (у рослинництві); молочна, м'ясна продукція (у тваринництві) та ін.); г) залежно від технологічного циклу сільськогосподарської продукції (процедурні норми відносно селекції (відбір та гібридизація), вирощування, збирання, первинної обробки, транспортування, зберігання, реалізація та споживання).

11. Вбачається за доцільне: а) у Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» абзац дев'ятий ч. 1 ст. 1 викласти в такій редакції: «перехідний період – підготовчий захід, що забезпечує проведення технологічних процесів виробництва для отримання органічної продукції (сировини) відповідно до вимог законодавства»; б) доповнити Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» ст. 14¹ такого змісту «Порядок внесення земельної ділянки до пайового фонду сільськогосподарського виробничого кооперативу. 1. Орган управління сільськогосподарського кооперативу приймає рішення про внесення земельної ділянки до пайового фонду. 2. Внесення земельної ділянки до пайового фонду сільськогосподарського кооперативу оформлюється Актом про передачу земельної ділянки, який складається згідно з вимогами статуту кооперативу; в) ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» доповнити пунктом 31: «Експорт сільськогосподарської продукції»; г) ст. 24 Закону України «Про фермерське господарство» доповнити частиною другою – «Громадяни, які виявили бажання працювати за трудовим договором (контрактом) у фермерському господарстві, мають право подати голові фермерського

господарства або іншій визначеній у статуті уповноваженій особі CV (резюме про себе), яке вміщувало б повну та достовірну інформацію про особу».

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Любчич А. М. Функції процедурних норм аграрного права / А. М. Любчич // Право і суспільство. – 2014. – № 6.1. – С. 258–263.
2. Любчич А. М. Роль та значення процедурних норм в аграрному праві / А. М. Любчич // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України : Серія «Право». – 2014. Вип. 197. – Ч. 1. – С.110–115.
3. Любчич А. Н. О классификации процедурных норм в аграрном праве Украины / А. Н. Любчич // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2015. – № 2 (104). – С. 22–25.
4. Любчич А. М. Система процедурних норм в аграрному праві / А. М. Любчич // Підприємництво, господарство і право: науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2015. – № 1. – С. 62–65.
5. Любчич А. М. Класифікація організаційно-управлінських процедурних норм в аграрних правовідносинах / А. М. Любчич // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 125–130.
6. Любчич А. М. Про сутність процедурних норм в аграрному праві / А. М. Любчич // Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країнах : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. у 2 ч., м. Запоріжжя, 27–28 груд. 2013 р. – Запоріжжя, 2013. – Ч. I. – С. 550–553.
7. Любчич А. М. Про процедурні норми в аграрному праві України / А. М. Любчич // Кримські юридичні читання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 30 січ. 2014 р.– Сімферополь, 2014. – С. 550–553.
8. Liubchych A. About definition of “procedural norm” in agrarian law / A. Liubchych // Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених: матеріали всеукр. конф., 17 квіт. 2014 р. – Харків, 2014. – С. 42–44
9. Любчич А. М. Про визначення поняття «процедурна норма» в аграрному праві / А. М. Любчич // Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : матеріали «круглого столу», м. Харків, 13 червня. 2014 р. : зб. тез наук. доп. / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Х. : Оберіг, 2014. – С 121–124.

10. Любчич А. М. Про поняття «система» та «систематизація» процедурних норм в аграрному праві / А. М. Любчич // Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти : матеріали «круглого столу», м. Харків, 5 грудня. 2014 р. : зб. тез наук. доп. / за ред. А. П. Гетьмана; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 257–259.

11. Любчич А. М. Підстави для класифікації процедурних норм в аграрному праві України / А. М. Любчич // *Pravna veda a prax v tretom tisícročí : zbornik prispevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Kosice, Slovenská republika, 27–28 február 2015 r.)*. – Kosice, 2015. – S. 75.

12. Любчич А. М. Про процедурні норми щодо порядку виробництва та реалізації безпечної та якісної сільськогосподарської продукції / А. М. Любчич // Перші кроки в науці земельного, аграрного та екологічного права : наук. конф. студентів, магістрів, аспірантів та молодих вчених, 24 квіт. 2015 р. – Харків, 2015. – С. 289–291.

13. Любчич А. М. Про процедурні норми щодо порядку отримання дозволу на експорт харчових продуктів тваринного походження / А. М. Любчич // *Юридична осінь 2015 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих учених (м. Харків 11 листоп. 2015 р.)*. – Харків, 2015. – С. 164–166.

АНОТАЦІЯ

Любчич А. М. Процедурні норми в аграрному праві. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2017.

Дисертацію присвячено з'ясуванню сутності процедурних норм в аграрному праві. Охарактеризовано історико-правові аспекти розвитку процедурних норм в аграрному праві, виокремлено ознаки, наведено визначення поняття «процедурні норми в аграрному праві». З'ясовано функції та елементи системи процедурних норм в аграрному праві. Досліджено значення окремих видів процедурних норм в регулюванні аграрних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників. Запропоновано основні напрями вдосконалення правової регламентації сучасних аграрних відносин.

На підставі проведеного дослідження внесено пропозиції з удосконалення чинного аграрного законодавства України.

Ключові слова: процедурні норми, аграрне право, сільськогосподарський товаровиробник, функції процедурних норм, система процедурних норм, класифікація процедурних норм в аграрному праві.

АННОТАЦІЯ

Любчич А. Н. Процедурные нормы в аграрном праве. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 – земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2017.

Диссертация посвящена установлению сущности процедурных норм в аграрном праве. В работе изучены историко-правовые аспекты развития процедурных норм в аграрном праве, определены функции и элементы системы процедурных норм в аграрном праве.

С учетом рассмотренных признаков дано определение понятия «процедурные нормы в аграрном праве» – это разновидность норм аграрного права, которые закрепляют нормативно установленный порядок совершения определенной совокупности юридически значимых действий, реализуемых сельскохозяйственными товаропроизводителями, а также другими субъектами аграрного права на основании материальных норм права и предварительно установленной модели, а также гарантируют правомерность и результативность деятельности.

Определено, что отличие между процедурными и процессуальными нормами в аграрном праве состоит в том, что: во-первых, в составе субъектов – в процессуальных нормах права всегда присутствует субъект властных полномочий – суд, а в процедурных нормах права он отсутствует, во-вторых, цели, а именно с помощью процедурных норм регулируется возникновение, функционирование и прекращение аграрных отношений, при этом процессуальные нормы существуют для защиты нарушенных или оспоренных прав как сельскохозяйственных товаропроизводителей, так и иных субъектов аграрного права.

Особое внимание в диссертации уделено классификации процедурных норм в аграрном праве. Изучены отдельные виды

процедурных норм, с помощью которых регулируются аграрные отношения с участием сельскохозяйственных товаропроизводителей. В частности, в зависимости от предмета правового регулирования, предложено различать процедурные нормы, которые регулируют: 1) организационно-управленческие отношения сельскохозяйственных товаропроизводителей; 2) создание, функционирование и прекращение деятельности некоторых сельскохозяйственных товаропроизводителей различных организационно-правовых форм; а также 3) порядок возникновения, реализации и прекращения членских и трудовых отношений на сельскохозяйственных предприятиях; 4) порядок производства и реализации безопасной и качественной сельскохозяйственной продукции сельскохозяйственными товаропроизводителями.

На основании проведенного исследования внесены предложения по усовершенствованию действующего аграрного законодательства Украины.

Ключевые слова: процедурные нормы, аграрное право, сельскохозяйственный товаропроизводитель, функции процедурных норм, система процедурных норм, классификация процедурных норм в аграрном праве.

SUMMARY

Liubchych A. M. Procedural norms in agrarian law. – The manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences on specialty (Ph.D. in Law) in 12.00.06 – land law; agricultural law; environmental law; natural resources law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The current research focuses on procedural norms in the agrarian law, its nature. The legal and historical aspects of the development of procedural norms in the agrarian law have been described. The paper provides definition of procedural norms in agrarian law and clarifies its typical feature.

The function and elements of the system of procedural norms in the agrarian law have been clarified.

Special attention in the thesis is paid to the classification of procedural norms in the agrarian law. The certain types of procedural norms which regulate agrarian relations with participation of agricultural producers have been studied. The basic measures on legal regulation of modern agrarian relations have been proposed.

On the basis of the study made suggestions for improving the existing agrarian legislation of Ukraine.

Keywords: procedural norms, agrarian law, agricultural, functions of procedural norms, the system of procedural norms, the classification of procedural norms in the agrarian law.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
Туєва О.М.

Підписано до друку 28.02.2017 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 150 прим. Зам № 1653.

Друкарня
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77